

Wettstein Domonkos

KULTÚRTÁJ VAGY A VIDÉK URBANIZÁCIÓJA? ¹

– AZ AUTONÓMIA ÉRTELMEZÉSE

GION A. CAMINADA SVÁJCI ÉPÍTÉSZ ALPESI

PERIFÉRIÁRÓL ALKOTOTT TÉZISEIBEN –

Az érzéki tájképeiről ismert alpesi hegyvidék nagy kihívásokkal küzd az utóbbi évtizedekben, egyes részeit az elnéptelenedés, más területeket pedig a hagyományos kulturális, közösségi formákat elmosó urbanizáció veszélyezteti. Svájcban ezek a folyamatok a területfejlesztés és az építészet stratégiakeresését kísérő diskurzusra is hatással vannak. Az elmúlt két évtizedben többfordulós vita bontakozott ki a svájci közéletben az alpesi területek jövőképéről és ezzel szoros összefüggésben az ország átalakuló identitásképeiről is. A vitában az építészek az általuk megfogalmazott plasztikus víziókkal kezdeményező szerepet játszottak és eltérő pozíciókat alakítottak ki.² A hagyományos hegyvidéki és az urbánus elképzelések eltérő jövőképet vázoltak fel az alpesi tér átalakulásának. Érdeemes feltárnunk a közelmúltban kialakult eszmetörténeti teret és összehasonlítani az építészek által kialakított víziókat. Kérdés, hogyan értelmezték a kultúrtáj fogalmát, és ennek gyakorlati megélése hogyan kapcsolódik össze Svájc autonóm polgári településfelfogásával az ezredfordulót követő évtizedekben?

Ebben a vitában kiemelt szerepet játszott Gion A. Caminada, a Graubünden kanton hegyvidékén élő építész. Szülőfaluja, ahol ma is él és alkot, a Lumnezia-völgy végében 1448 méteren fekvő Vrin nevű település. A falunak jelenleg 249 rétoromán anyanyelvű lakója van. Caminada hegyvidéki életvitele mellett a zürichi ETH-n saját professzúráját is vezeti, és aktívan részt vesz mind az építészképzés, mind a közéletet érintő kérdések megvitatásában. 2009-ben publikálta a *Svájc periferiájának megerősítéséért: Kilenc tézis a kultúrtáj formálásáról* című esszéjét.³

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² A vita előzményéről részletesen lásd WETTSTEIN 2012.

³ CAMINADA 2004: 18–23. Magyar fordítását Herczeg Tamás készítette el *Kilenc tézis a periferia erősítésére* címmel kézirat formájában.

A kiáltvány egy közéleti vitára adott válasz volt, amelyet a zürichi ETH egyetem építészei által vezetett Studio Basel kutatási jelentése indított el. A Jacques Herzog és Pierre de Meuron, két nemzetközileg is elismert bázeli építész által alapított stúdió 2005-ben publikálta *Switzerland: An Urban Portrait* című háromkötetes kiadványát, amelyben Svájc egyre inkább erősödő urbanizációs folyamatainak következményeire hívták fel a figyelmet.⁴ A tanulmány rámutatott: bár Svájc térszerkezetében különösen nagy autonómiával bírnak a települések, az urbanizációs folyamatok egyre inkább elmossák a hagyományos települési kontúrokat, és összefüggő agglomerációs városhálózatokat alakítanak ki. A széttagolt közigazgatás pedig képtelen egységes koncepciók mentén kezelni a folyamatokat. A közel húsz évvel ezelőtt megjelent tanulmány a túlépítés veszélyére hívta fel a figyelmet: a korát megelőző vízió az országot átszövő dús városhálózatról és a hagyományos svájci táj eltűnéséről akkor még jóslatként hatott. Az azóta lezajlott – elsősorban a gazdasági bevándorlásból és belső átköltözésekből adódó – népességnövekedés teljesen átrajzolta az ország térképét, jelentősen átalakítva a Svájc identitásában központi szerepet játszó alpesi tájkép megjelenését.

A tanulmány ugyanakkor nemcsak a völgyek egyre intenzívebb beépítésére és urbanizációjára, hanem a hegyvidék elnéptelenedésére is felhívta a figyelmet. Az agglomerációs övezetekben ugyanis részben a bevándorlás, részben a belső átköltözések következtében folyamatosan nő a népesség. A hegyvidéki területeken viszont egyre inkább csökken a népesség. Ennek okai a nehéz életkörülményekre vezethetők vissza: télen a lavinák, nyáron pedig az áradások, hegyomlások jelentenek folyamatos veszélyt. Eközben a mezőgazdaság egyre kevésbé versenyképes és nem biztosít megfelelő munkahelyeket, a városoktól távol fekvő, csak hosszú hegyvidéki utakon megközelíthető településeken pedig nem állnak rendelkezésre a megfelelő szolgáltatások a fiatalok számára. A Studio Basel koncepciójában a hegyvidéki területek számára épp ezért a „visszavádítás” vízióját vázolták fel. Az alkotók szerint ugyanis ezek a települések gazdaságosan már nem fenntarthatók, a lassú elnéptelenedés következtében a természet számára viszont lehetőség nyílik a megművelt és lakott területek visszafoglalására.

A tanulmány tézisei közül talán épp a hegyvidék visszaadását felvázoló állítás váltotta ki a legnagyobb társadalmi vitát. Az alpesi területek ugyanis az ország identitásának mitikus centrumát jelentik, a hagyományos mezőgazdasági műveléssel formált tájkép pedig nemcsak a turisztikai imázsban, de a társadalom jelentős részének az önképében is kiemelt jelentőséggel bír. Ugyanakkor épp az agrárium az, amit úgy tűnik, gazdaságosan már nem lehet működtetni, és csak a turizmusból

⁴ DIENER et al. 2006.

befolyt állami bevételekből visszafordított pénzekből tudják – elsősorban a turizmus számára egyfajta látványelemként – fenntartani. A gazdasági anomáliákat csak fokozza, hogy a hegyvidéki infrastruktúra fenntartása is rendkívül sok pénzt emészt fel, a lavinák, áradások, hegyomlások révén folyamatos a helyreállítási igény, amelyet csak állami szubvenciókból tudnak megoldani. Az állami támogatások ugyanis a gazdaságilag erősebb nagyvárosok és a vidéki területek közt próbál meg egyensúlyt kialakítani, ugyanakkor épp ezek a pénzügyi transzferek azok, amik szükségszerűen rámutatnak a hagyományosan nagy autonómiával bíró területi egységek gazdasági kiszolgáltatottságára és egymásrautaltságára.

HELYTEREMTÉS AZ ALPESI HEGYVIDÉKEN

A provokatív vízió számos szakterületet megmozgatott, és pezsgő diszkusszió alakult ki a közéletben. Az építészek közül Gion A. Caminada átfogó vitairatot dolgozott ki: személyesen is megszólítva érezte magát, ugyanis ő maga is egy elnéptelenedéssel küzdő völgy szülötte, és életútja, szakmagyakorlása is szorosan összekapcsolódott az alpesi hegyvidékkel. 1957-ben született Vrinben, és fiatalkorában itt szerzett asztalosgyakorlatot, majd elhagyta szülőfaluját, és a zürichi iparművészeti iskolában tanult. Többlépcsős tanulmányainak utolsó fázisaként a zürichi ETH egyetem építészkarán posztgraduális diplomát is szerzett. Tanulmányait követően visszatért szülőfalujába, Vrinbe, és 1986-ban itt alapította meg építészirodáját. Építészeti munkásságában az asztalosgyakorlata során szerzett tapasztalataira építve a hagyományos alpesi faépítéset és a korszerű építészeti formálás egységét alakította ki. Kiemelkedő alkotásai elsősorban saját szülőfalujában valósultak meg: 1996 és 2002 között épült fel a templom melletti halottas szoba (rétoromán nyelven *Stiva da Morts*), amely a falu halottbúcsúztató hagyományának adott új térbeli keretet. 1995-ben készült el a svájci települések általános kellékének számító, az iskolai sport és a falu kulturális életét egyszerre kiszolgáló többcélú csarnok, amelyet Jürg Conzett konstruktőrrel együtt tervezett meg. Építészeti alkotásokon túl azonban az egész település strukturális megújításával is foglalkozott. Átfogó tervet készített a településszerkezet rendezésére és a hosszabb távon is fenntartható gazdálkodás megalapozására. Az új települési modell kidolgozásával sikerült az elnéptelenedést megállítani és a település gazdaságát fellendíteni.

1998-tól a zürichi ETH egyetemen asszisztens professzorként bekapcsolódott az oktatásba is, 2008-tól docens, majd 2020-tól kinevezett egyetemi tanár lett. Az oktatómunka életformáját is befolyásolta, azonban székhelyét sosem tette át Zürichbe. Állandó lakóhelyét Vrinben rendezte be, és inkább az ingázást

választotta. Munkásságát számos díjjal jutalmazták, köztük a német kritikusok díjával (Deutscher Kritikerpreis), a Meret Oppenheim-díjjal és saját kantonjának kulturális díjával (Kulturpreis des Kantons Graubünden). Közel 25 éven át oktatott az egyetemen, professzúrája autonóm sziget volt az ETH oktatási rendszerében. A *campustól* távol, az Atelier Gisel műteremben tartotta a konzultációkat, ahol a hallgatóknak lehetőségük volt, hogy a pezsgő egyetemi életből egy-két napot kiszakadva elmélyedjenek professzoruk szemléletében. Miközben az ETH stúdióiban jellemzően évről évre más témákat, helyszíneket, földrészeket céloznak meg a féléves feladatkiírásokkal, Caminada következetesen saját régióján belül jelölte ki a feladatokat. A féléveken átívelő kerettéma címe *Orte schaffen*, azaz *Helyteremtés* volt.⁵ A hozzá jelentkező hallgatóknak minden évben Graubünden kanton hegyvidéki területeivel kellett foglalkozniuk. A tervezés során nagy hangsúlyt helyezett az anyaghasználatra és a részletképzésre. Ahogy saját alkotásainál is, fontosnak tartotta a hagyományos technológiák megismertetését. Az oktatási programban így összegezte a helyteremtésről alkotott személyes felfogását:

A Helyteremtés (*Orte Schaffen*) a párbeszéd projektje: a tudomány, gazdaság, politika, kézművesség, építészet és egyéb tudományágak párbeszédének platformja. A kiindulást olyan terek kialakítása jelenti, amelyek közvetlen kapcsolatban állnak lakóikkal. Meggyőződésünk, hogy az ember csak abból a helyből és környezetből képes hatékony motivációt nyerni, amely számára kezelhető, és amelyért végső soron felelősséget tud vállalni. [...] A Helyteremtés projekt olyan konkrét témák kutatásának lehetőségét keresi, amelyekkel felvállalható a kulturális sokszínűség megőrzése és a természetes különbségek összemosása elleni küzdelem felelőssége.⁶

Caminada tervezői és oktatói munkássága mellett fokozatosan aktív résztvevőjévé vált a svájci vidék jövőképét érintő diskurzusoknak is. Visszahúzódó személyiségéből adódóan ez a szerepvállalás ugyanakkor eltért a közéletben korábban már megjelent és meghatározó szerepet játszó urbánus építészek attitűdjétől. Míg a korábban már említett Jacques Herzog nemzetközi horizonton mozgó sztárépítészként provokatív állításokkal kívánta kimozdítani a közvélemény álláspontját, és a zürichi ETH építészképzésében részt vevő más építész egyéniségek is inkább elméleti víziók megfogalmazásával kívántak részt venni a közéletben, addig Caminada gyakorlati tapasztalataira alapozva fogalmazta meg álláspontját. Véleményét nem teoretikus megfontolások, hanem az aktív közösségi részvétel és

⁵ A tantárgyleírások elérhetők Gion A. Caminada professzúrájának oldalán. CAMINADA 2022.

⁶ CAMINADA 2022.

a cselekvés élménye formálta. 2009-ben, amikor a periféria megerősítése mellett érvelve kilenc tézisét megfogalmazta, már több mint két évtized közösségépítő munka tapasztalatából építkezhetett.⁷

Caminada ugyanakkor nem pusztán egy apró hegyvidéki falu asztalos-építészeként szerzett gyakorlati élményeit fogalmazza meg írásaiban, hanem mind a tézisekben, mind későbbi publikációiban intellektuális kontextusba helyezi érvelését. A kilenc tézis felvezető soraiban Marc Augé francia antropológus modernitáskritikáját idézi.

Az az igény, hogy a jelent és talán a múltat is értelemmel ruházzuk fel, az ára azoknak a túlradó eseményeknek, amelyek olyan szituációkban keletkeznek, amelyekre leginkább a „modernen túli” kifejezést alkalmazhatnánk, utalva ezzel annak legfontosabb ismervére: a minden mérték felettségére.⁸

Caminada pozíciója kritikus a globalizáció tendenciáival, de nem elutasító a globális fejlődés eredményeivel. Kritikája elsősorban a lokális adottságokban rejlő értékek megőrzését kívánja elősegíteni. Érvelése korántsem defenzív: a lokális tényezők értékelését kifejezetten globális térben, a vidék jövőjét az urbanizáció kontextusában kívánja felmutatni.

CENTRUM ÉS PERIFÉRIA

A kilenc tézist előkészítő felvezetőben a kultúrtáj fogalmát értelmezi. A fogalmat megpróbálja megtisztítani a rátapadt, „elidegenítő” értelmezésektől. A táj értelmezését mint cselekményt is már az elidegenítés részének tekinti. Ugyanis a tájértelmezések megfogalmazása a táj átalakulási folyamatait próbálja meg követni. A társadalom egyre erőteljesebb városiasodását és a mezőgazdasági technológia fejlődését jelöli meg az elidegenedés két hajtóerejének. A városi lakosság számára ugyanis a természet új jelentéstartamokat hívott életre, amelyek Caminada megfogalmazásában a táj „esztétizálását” eredményezték.

Még a 18. században is csak mint meredek lejtők és omladékok szövevényére gondoltak a hegyekre. Később a költők és festők a vad Alpokat a „természet templomának” nevezték. A hegylakóktól eltérően a „betolakodók” igényt tartottak arra

⁷ CAMINADA 2005.

⁸ CAMINADA 2004: 18–23.

a jogra, hogy a természetet olyan értelemmel ruházzák fel, amely nekik éppen megfelelt. Akkoriban az emberek a természethez való közelségüket és távolságukat újraszabályozták. A természet tájjá változott számukra.⁹

Caminada értelmezésében az urbanizáció korai szakaszában, a felvilágosodás idején még élesen elkülönült egymástól a város és a vidék fogalma. A természeti táj elsősorban topografikus adottságaival, vad környezetével hatott a városból érkező szemlélőre.

Az elidegenedéshez ugyanakkor a mezőgazdaság technológiaváltása is hozzájárult, amely a tájhasználat átalakulásával és a hagyományos művelési kultúra eltűnésével járt együtt. „Az elidegenedés egy másik formáját maguk a parasztok vitték véghez, amikor is a mezőgazdasági területük megműveléséhez igénybe vették a technika vívmányait. Így manapság az elidegenedésnek két fajtája határozza meg tájaink sorsát: az esztétizálás és a technikai alávetettség.”¹⁰ Caminada a „technikai alávetettség” fogalmát használja, amivel egyfajta globalizációkritikaként a hagyományos tájhasználat kultivációs gyakorlatának feladását kívánja a problémakör középpontjába helyezni. Megoldáskeresése ugyanakkor nem a korábbi életformák, technológiák konzerválását jelenti. A vidék jövőképevel foglalkozókat pedig óva inti a természetvédelmi és műemlékvédelmi területek kijelölésétől. Ezek a fogalmak ugyanis alternatív jövőkép helyett a skanzenizálódás folyamatát indítják el, ahol a vidéki kultúra megőrzését csak mesterséges módon lehet fenntartani.

A skanzenizálódás problémája nem véletlenül jelenik meg kiáltványában. A svájci állam szubvenciók politikája ugyanis megpróbál egyensúlyt teremteni a városi és vidéki terület gazdasága között, és ebben a kiegyenlítési folyamatban a hegyvidéki turizmus fejlesztése jelenti a vidék jövőjét. Ahogy arra Caminada is rámutat, a svájci identitásképpen meghatározó hegyvidék kultiválása ma már elsősorban a turizmust szolgálja. Az állam turisztikai bevételeinek jelentős részét azért forgatja vissza a vidék fejlesztésébe, hogy ezzel a hegyvidéki területek turisztikai imázsát fenntartsa. Ez a folyamat ugyanakkor mesterségesen életben tartott tájképet teremt.

Ma a szubvenciók politika határozza meg azt, hogy hogyan kell a tájnak kinéznie. Ennek ellenére nem sikerült mindenütt a bevételi struktúrák megtartása és a peremterületekről történő elvándorlás megakadályozása. Bizonyos völgyterületek elérhetőségét olyan célból javították, hogy ezzel prosperitást és jólétet érjenek el. A nehezen elérhető helyek viszont kiszorultak a piacokról. Ezeken a helyeken

⁹ CAMINADA 2004.

¹⁰ CAMINADA 2004.

a mezőgazdaság még mindig a legfontosabb, ha nem az egyetlen egzisztenciális alapot jelenti. Bevételeik azonban csekély. Ennek ellenére a hegyi parasztember még mindig az ideális tájkép része.¹¹

A mezőgazdasági létforma jövője Caminada gondolkodásának homlokterében áll. A vidék jövőjét ugyanis nem a turisztikai szolgáltatásokban vagy az élelmiszertermelés globális technológiáinak uniformizált alkalmazásában látja, hanem a helyi adottságok egyediségében rejlő kultivációs értékek felfedezésében. A tájat nem azért kell megművelni, hogy a turisták számára esztétikai élményt nyújtson, hanem elsősorban azért, hogy az ott lakó közösségek számára fenntartható módon biztosítsa az életet.

Caminada kiáltványának komplexitása ugyanakkor többértékelésében rejlik. Bár a helyi közösségek fenntartható gazdálkodását és életformáját helyezi előtérbe, a helyi adottságok egyediségében rejlő potenciálokat már tágabb kontextusban keresi. Ez a felfogás közel áll ahhoz a felfogáshoz, amely a lokális értékeket globális kontextusban keresi, de nem keverendő össze a globális, azaz a globális és lokális tényezők metszéspontját kereső fogalmával. Caminada ugyanis jobban elkülöníti a vidék életformáját, technológiai fejlődését a globális megoldásoktól, és nem valamiféle egymásban feloldódó köztes megoldást keres, hanem a város-vidék viszony különbségeiből adódó egymásrataltságot és kapcsolatrendszert.

Ha a periféria az új erőviszonyok között aktív szerepet kíván játszani, akkor el kell gondolkozni a következőkön: érkeznek-e olyan impulzusok a perifériáról a centrumok felé, amelyek ott értéket alkotnak? Az álláspontok globális versenyében az egyes országok arra vannak kényszerítve, hogy folytonosan az erősségükön törjék a fejüket, amelyet aztán célzottan ütőkártyaként alkalmazhatnak. Nemzeteken belüli viszonylatban a periféria hasonló kihívás előtt áll. Bizonyos területek nem lesznek képesek arra, hogy ebben a gazdaságilag orientált küzdelemben aktívan részt vegyenek, és egyre inkább az egzisztenciális hanyatlás felé sodródnak. Egyes helyek végül valószínűleg megszűnnek.¹²

Írásaiban a „kozmozopolita” kifejezést használja, és megkülönbözteti a globalizmus fogalmától. Szerinte ugyanis a kozmozopolita attitűd adott helyre összpontosít, miközben képes a világ teljes egészének működését is egységben szemlélni. Ez a kettősség építészeti alkotó szemléletében is megmutatkozik, amelyben egyszerre

¹¹ CAMINADA 2004.

¹² CAMINADA 2004.

vannak jelen a hely sajátos adottságai és a korszerű technológiák innovatív alkalmazása. A szintézist a „brikolázs” egyesítő módszerével közelíti meg.¹³

A vidék tehát egyfajta impulzuskibocsátó, amelynek a megőrzése nem lehet öncél. A vidéki közösségeknek életformájukból, kultúrájukból adódóan meg kell tudniuk határozni saját gazdasági értékeiket is, amelyek lehetővé teszik a centrum és a periféria viszonyának kiegyensúlyozását. Ebből a gazdasági értékkeresésből a turizmus sem zárható ki mint a város és a vidék közti kulturális áramlás eszköze, de fontos, hogy a táj innovatív művelése komplex értéket adjon. Caminada nagy hangsúlyt helyez a kreativitás, a vállalkozókedv és az innováció fogalmára. Mind ezt saját praxisa is megalapozza, hisz építészeti megoldásaiban a hagyományos boronafalas építésmódot az átalakuló életformákhoz, technológiához igazodva újította meg. Egyetemi kurzusain a hallgatókkal az építészet szerepét vizsgálta a vidék átalakulásában. Értékrendje tehát nem defenzív és passzív, hanem egy alkotó ember megoldáskeresését tükrözi. Szemléletmódjának komplexitását a kilenc tézis részletesen is megfogalmazza.

A VIDÉK MINT IMPULZUSKIBOCSÁTÓ

Caminada első tézisében a perifériát, azaz a hegyvidéket impulzuskibocsátóként azonosítja.

A hegyvidékeket speciális és sokrétű táj, kultúra és történelem jellemzi. Ennek ellenére mint szerkezetileg gyenge területek helyezkednek el a nemzetek periferiáján. A peremterületek nem maradék felületek. Meg kell kísérelni önállóságot és autonómiát biztosítani számukra. Az autonómia azonban nem jelent elszakadást, sokkal inkább arról van szó, hogy a periféria a centrumok felé impulzusokat küld. Ezen a módon a peremvidék maga is erős régióvá fejlődhetne. Stabilitást és biztonságot jelenthetne napjaink (európai, nemzeti, regionális és individuális) identitáskeresésében, térbeli és társadalmi vonatkozásban egyaránt.¹⁴

Az alpesi hegyvidéket a környező erős gazdasággal bíró államok peremterületeként jellemzi, amely állandó kihívást jelent az itt élő népek számára. Ahogy az alpesi hegyláncokat a nagy tektonikus lemezek ütközése gyűrte fel, úgy a táj kultúrája is a nagy nemzetek ütközőzónájában formálódik. Ugyanakkor az autonómia

¹³ CAMINADA 2018c.

¹⁴ CAMINADA 2004.

fogalmának bevezetésével megpróbálja a területi adottságokat kulturális előnnyé formálni. A nehezen megművelhető, magas hegyi területek ugyanis a kihívások mellett lehetőséget is hordoznak. A periféria helyzeteiben az autonómia kivívható és megtartható állapotnak bizonyult, ahogy ezt a svájci kantonok küzdelme is bizonyítja a történelemben. Ez az autonómia olyan identitásképző tényező, amely a periféria üzenetének kulcsa is lehet a centrumterületek felé. Caminada ugyanis a centrum-periféria viszonyban a periféria kisugárzását vizsgálja. Ez a viszony nemcsak egyirányú, nemcsak a globális centrumok hatnak a periférikus területekre, hanem – ahogy emellett az építész téziseiben hitet tesz – a perifériának is van üzenete, inspiráló ereje a centrum számára. Ennek az üzenetnek az autonóm létezés a kiindulópontja, és ahogy ezt a további pontokban látni fogjuk, ezt a svájci történelemben és identitásképzben is meghatározó autonómiaélményt bontja ki a kultúra, a táj kultivációja és a gazdaság dimenziójában.

AZ URBANIZÁCIÓ ELMOSÓDÓ HATÁRAI

Második tézisében a globalizációs folyamatokban elmosódó határokat, a centrum és a periféria megkülönböztetésének lehetőségeit elemzi. Tézise egyértelmű utalás a *Studio Basel Switzerland: An Urban Portrait* című, nagy vitát generáló kutatására, amelyben Svájc topográfiájának átrendeződésére, a hagyományos vidéki területek urbanizációjára hívja fel a figyelmet.

Manapság urbánus topográfiákról folyik a beszéd, ami nem teljesen helyes. A város és az agglomeráció közötti határok elmosódtak. A vidék geográfiája megváltozott, és vele sok identitást teremtő elem is. Az aktuális tervezési kultúra körül folyó vitában az identitás kulcsszóvá vált. Az identitás a belső struktúrák és a különbségek kérdése. A különbségeket és ezzel a határokat is az urbánus és a periféria között egyértelműen meg kell mutatni.¹⁵

Caminada az urbanizáció következtében összemosódó területi identitások veszélyére hívja fel a figyelmet. A Studio Basel víziója a svájci közigazgatás berendezkedésének elaprózódott jellegét kritizálta és a kommunák nagy fokú önállósága helyett nagy agglomerációs övezetek bevezetését szorgalmazta. Tagjai szerint ugyanis az urbanizációs folyamatokkal szemben az elaprózódott, nagy önállósággal bíró kis közigazgatási egységek tehetetlenek. Az alulról építkező állam

¹⁵ CAMINADA 2004.

nem képes a nagy léptékű folyamatok hatékony, regionális szintű kezelésére. Ez a széttagoltság különösen problémás a nagyvárosok, Zürich, Basel, Genf körüli agglomeráció esetében, ahol a társadalom a napi ingázás során szinte egységes városként használja a tágabb városrégiót, miközben a közigazgatási határok miatt csak nehézkesen képes a sok apró település egységes döntéseket hozni.

Ezzel szemben Caminada, elsősorban a hegyvidéki területek helyzetére összpontosítva, a kommunák önállósága és a határok erősebb meghúzása mellett érvel. A határok egyszerre jelentik geográfiai értelemben a közigazgatási egységek kontúrját és a lakosság identitásképeinek körvonalát is. Ahhoz, hogy a periférián élő települések a saját adottságaikban rejlő értékeket ki tudják bontani, Caminada szerint szükséges az urbanizáció egyedi karaktereket gyengítő, elmosó hatásainak kivédése is. Mindez összhangban van a svájci állam hagyományos bázisdemokráciára épülő berendezkedésével is, ahol a döntéshozatalban a legnagyobb hatóköre a helyi közösségeknek, a kommunáknak van. Az urbanizációs folyamatok, a belső elvándorlás és a nagyarányú migráció épp a bázisdemokratikus döntéshozatal alapját adó hagyományos közösségi berendezkedést gyengíti. Ahhoz, hogy a közösségek megőrizhessék önrendelkezésüket, és megerősítsék értékeiket az urbanizációs hatásokkal, rezisztens kontúrokat kell kialakítaniuk. Ugyanakkor Caminada esetében ez nem defenzív elzárkózást jelent. A vidéki közösségek értékét épp a városiasodó területek viszonyában, azokkal együttműködve kívánja felmutatni. A határ, a kontúr meghúzása a viszonyulás formáját rajzolja ki: egyszerre jelenti az elkülönülés és a kapcsolódás felületét.

A megkülönböztetés és a területi egységek egyedi identitása Svájc kulturális berendezkedésének sajátja, ami Caminada megközelítését és fogalomhasználatát is érthetővé teszi. Az építész erre a svájci kultúrában mélyen gyökerező közösségi öntudatra építi fel vízióját. Svájc rendkívül tagolt topográfiájából adódóan ugyanis az egyes települések, kommunák egymástól elhatárolva, egyedi nyelvi, vallási, gazdasági árnyalatokkal bírnak. Svájc rendkívül sokszínű: a négy nyelvi terület is további dialektusokra tagolódik, a történelemben folyamatosan voltak a vallási különbözőségekből kialakuló konfliktusok, amelyek a települések, kantonok határait is formálták, miközben a földrajzi adottságokból adódóan az egyes kommunák hagyományos gazdasági berendezkedése, urbanizációs foka is rendkívül sokszínű. Ugyanakkor ez a sokszínűség nem multikulturális, hanem interkulturális berendezkedést jelent. Azaz a különböző identitások nem egymással keveredve, hanem karakteres kontúrral elhatárolva jelennek meg. Ahogy a Studio Basel kritikájában megfogalmazta: az ország inkább hasonlít sok kis egységből álló konglomerátumra, mint egységes, összeforrt államra. Caminada viszont a hegyvidék jövőképeinek zálogát látja ezekben a kontúrokbán.

A KONTÚROK ÉS HATÁROK ÚJRAÉRTELMEZÉSE

A centrum és a periféria viszonyának tisztázását folytatva harmadik tézisében már a területi tervezés gyakorlati kérdéseire reflektál és a periféria autonómiájának gazdasági megerősítését szorgalmazza.

A tértervezésnek meg kell akadályoznia, hogy az urbánus agglomeráció és a periféria között további elmosódás jöjjön létre. A régiókban a tértervezésnek a széttelepülés ellen kell hatnia, anélkül azonban, hogy a gazdasági növekedés emiatt csökkenne. A periférián lévő területek fejlődése nem függhet egyedül a piaci viszonyoktól. A társasházak támogatásával a helyi gazdaság hosszú távon nem biztosítható. Ebben a tervezési vitában az a kérdés is fontos szerepet játszik, hogy mely terület milyen elérhetőséggel rendelkezik. A jobb elérhetőség azonban nem jelent automatikusan jobb életszínvonalat is.¹⁶

A tézis a tértervezés kortárs dilemmáira reflektál. A szétterülés fogalma az egyik leginkább vitatott jelenségre utal: a völgyekben összesűrűsödő népesség ugyanis egyre inkább feléli a rendelkezésre álló területeket. Az elmúlt évtizedben minden évben új, Luzern méretű város jött létre az agglomeráció kiterjedésével. A tértervezés épp ezért a koncentráltabb beépítési formákat szorgalmazza, miközben a svájci társadalom jelentős része hagyományosan az individuálisabb, szabadon álló morfológiájú beépítéshez kötődik. A társasházak mint a koncentráltabb beépítés szimbólumai jelennek meg, ugyanakkor ez a fajta beépítés idegen a falvak karakterétől és társadalmi modelljétől. Caminada épp ezért a kompaktabb, de hagyományos karaktert őrző településtervezés mellett foglalt állást, amelyet nemcsak elméletben, de saját praxisával is igazolt. Szülőfalujában, Vrinben ezt a célt valósította meg a település új rendezési tervében, és számos olyan lakóépületet tervezett, amely képes alkalmazkodni a kor kihívásaihoz.¹⁷

A TÁJ MINT MŰVELÉS KULTURÁLIS LENYOMATA

A kultúrtáj az Alpok legnagyobb gazdasági tőkéje. Sem a periféria, sem a centrum nem mondhat le erről a tőkéről. Ezek a tájak lakóik sokgenerációs fejlődését

¹⁶ CAMINADA 2004.

¹⁷ CAMINADA 2018a.

határozták meg, és fordítva. Táj és kultúra permanens kapcsolatban áll és állt egymással.¹⁸

A következő tézisekben Caminada már a táj és a gazdálkodás kapcsolatát elemzi: a negyedik tézisben a kultúrtáj fogalmát az esztétizálás és a technológia viszonyán keresztül vizsgálja.

A tájjal való foglalatосkodás alatt a modern ember annak esztétizálását és álavetését érti. A jövőben a tájalakításnak és az aktuális használatnak együttesen kell realizálnia. A táj megművelésére szolgáló eszközök és gépek az univerzális egységesítéstől és szabványosítástól távol kell hogy készüljenek. A mezőgazdasági gazdálkodási módszerek nyomokként rajzolódjanak ki. A tájalakítás minőségi biztosítása azonban nem szabad hogy konzerválássá változzon.¹⁹

Az attraktív táj az ország identitásképeére és a turisztikai hasznosításra utal, miközben az egyre inkább modernizálódó mezőgazdasági technológia a táj képen is egyre látványosabb nyomot hagy. Az építész a tájat a kultiváció lenyomataként azonosítja, a globális és lokális tényezők kölcsönhatását a táj kultiválásán keresztül mutatja be. Ez a kölcsönhatás a svájci identításban központi szerepet játszó tájkép átalakulásához vezet. Miközben a mezőgazdaság modernizációja a gazdaságosságot szeretné elősegíteni, a technológiaváltás a hagyományos tájkép torzulását okozza. Épp ezért a kultúra megőrzése és integratív ereje mellett érvel. A modern mezőgazdaság vívmányait csak a táj egyedi kulturális értékeivel összhangban szabad alkalmazni, hogy a táj megőrizhesse megkülönböztethetőségéből fakadó potenciálját. Ugyanakkor újra és újra figyelmeztet az elzárkózás veszélyére is: a hagyományt bezáró attitűd csak skanzenszerű, életidegen megoldásokhoz vezethet.

AUTENTIKUS TÁJGAZDÁLKODÁS NAPJAINKBAN

A táj megművelésének újragondolására az „autentikus tájgazdálkodás” fogalmát vezeti be az ötödik tézisében, amely az alpesi kultúra hagyományaira, tapasztalataira és egyedi megoldásaira épül. Egyszerre tesz hitet a hagyományos gazdálkodási formák megőrzése és a területi szerkezet racionalizálása, a korszerű technológiák révén a művelés egységesítése mellett is.

¹⁸ CAMINADA 2004.

¹⁹ CAMINADA 2004.

A kultúrtáj képeré az agrár- és erdőgazdálkodás rányomta bélyegét. A hegyi gazdálkodás működése a jövőben is csak alig képzelhető el a közösségi hozzájárulás nélkül. Ennek azonban nem szabad azt jelentenie, hogy a gazdálkodóknak nem kell mások érdekét figyelembe venniük. Olyan magas értéket képviselő termékek előállításával, amelyek csak a helyi adottságokból következő körülmények között jöhetnek létre, a hegyi gazdálkodás nagyobb dinamikát nyerne.²⁰

A tézisben a többszintű közösségi rendszer egymásrautaltsága mellett érvel. Azaz véleménye szerint az állami „közösségi hozzájárulás” elengedhetetlen a rendkívül költséges hegyvidéki művelés és a települési infrastruktúra fenntartásához. Ugyanakkor ez nem lehet egyirányú támogatás, a kölcsönösség jegyében a helyi gazdálkodóknak olyan értékek előállítására kell törekedniük, amelyek visszaforgathatók az ország gazdaságába. Az érvelés rámutat a hegyvidéki területek önfenntartásának problémájára. Bár a települések jelentős közigazgatási önállósággal rendelkeznek, gazdasági értelemben kiszolgáltatottak. Caminada gazdálkodási törekvései épp ezért az egyensúlykeresést szorgalmazzák.

A TURIZMUS URBÁNUS PERSPEKTÍVÁJA

Ezt követően Caminada a táj turisztikai értelmezését helyezi a fókuszba. A hatodik tézisének mottója: „A vendég az út, a bennszülött is éppen úgy”, amivel a turizmusiparból kialakuló alávett vidék képét szeretné dekonstruálni.

A táj és a kultúra a turizmus fontos tényezője. A kultúra művelést jelent, annak a megnevesítését, ami a természet is lehet. Azonban kultúrával bírni azt is jelenti: másnak lenni. A globális normák a kultúra legnagyobb ellenfelei. A kulturális turista saját kultúrája ellenvilágát keresi. A távolitól hiteles tájat, helyspecifikus mezőgazdasági termékeket, más építészetet vár, mint amit otthon tapasztalhat. És meg akarja ismerni a lokális életmódot. Az új természeti parkok koncepciója csak feltételesen felel meg a periféria és a centrum számára áhított egyenlő érték-megítélésnek. A park olyan termék, amely a városlakó természetfelfogását tükrözi. A folyamat azzal fenyeget, hogy a periféria lakói teljes mértékben a centrum érdekeinek kiszolgálóivá válnak. A kihívás abban rejlik, hogy a periféria lakói a parkok létesítésével új bevételi lehetőséget és értelmes elfoglaltságot kapnak-e.²¹

²⁰ CAMINADA 2004.

²¹ CAMINADA 2004.

Tézisében a vidék autonóm élő organizmusára helyezi a hangsúlyt. Elutasítja a vidék külső, elsősorban a városlakók perspektívájában kialakuló konceptualizációját, amely a vidék értékeinek megóvását nemzeti parkokkal, tájvédelmi körzetekkel vagy műemléki területekkel kívánja elősegíteni. Ez a megközelítés ugyanis a skanzenizálódás folyamatát indítja el, amely a vidék önállóságának és életképességének elvesztéséhez vezet. Caminada kultúrtájfelfogása ugyanis az életképesség elősegítésén alapul. Véleménye szerint a merev értékvédelem megfojtja a települések életét, és idővel elsorvasztja a helyi közösségeket.²²

A LOKÁLIS ÉPÍTÉSZET ÁLLANDÓI

A regionális építészet kérdéseire rátérve Caminada a vidék specifikus tényezőiből vezeti le a helyi építmények karakterét.

Az egyszerű építés lokális adottságokkal rendelkező helyekről származik, ami azonban mindig túlmutat önmagán. A lokális és idegen, hagyomány és innováció közötti szimbiózis fejlődést jelenthet és jobb világot ígér. Ezzel szemben sok mai regionális ideológia retrográd utópiákat takar. Ezek egy soha sem létezett világot vizionálnak. Maguk a parasztok sem voltak soha regionális vagy akár folklorisztikus beállítottságúak. Ez az épületeiken is tetten érhető. Az építészeti hitelesség más állandókra vezethető vissza: klíma, topográfia, történelem stb.²³

A tézisben Caminada saját építészeti *credóját* foglalja össze: miközben a helyi hagyományokat kívánja folytatni, elutasítja a nosztalgikus formamásolást. Saját építészeti alkotásai jól tükrözik egyszerre hagyománykövető és innovatív felfogását. Asztalosképzetségét felhasználva képes volt a hagyományos boronafalas építésmódot megújítani, és korszerű, precíz famegmunkálásra épülő építésmódot kialakítani.²⁴ A részletképzés és az anyaghasználat innovációja a funkcionális és formaképzési újításokkal is összhangban áll. Caminada alkotói életútjában jól kivehető a kezdeti hagyományos tipológiák még kissé merev alkalmazása, majd a cellastruktúra fokozatos feloldódása a korszerű, áramló lakótér kialakítása felé.²⁵ Az épületek formaképzése a helyi archetipikus házformát követi, de

²² ANGÉLIL–HIMMELREICH 2011.

²³ CAMINADA 2004.

²⁴ *El Croquis* 2021.

²⁵ CAMINADA 2018a.

homlokzatképzése már a belső áramló elrendezéssel összhangban szabadabb szerkesztést mutat.

A VIDÉK GAZDASÁGÁNAK ÉRTÉKTEREMTÉSE

A helyi gazdaság a periféria egzisztenciális alapjait alkotja. Az építésben a helyi gazdaság különösen fontos szerepet játszik, mert az építés helyben található építőanyagokból történhet, amelyek gyakran olcsóbb és környezetbarátabb anyagok is. Ahogy mindenütt, a munka illetve a megmunkálás költségnövelő tényező. A periferián élők munkával való ellátása azonban fontos feladat. Ez támogatja a helyi gazdasági életet és a regionális építési kultúrát.²⁶

A vidék gazdaságának kérdését a nyolcadik tézisében vizsgálja: az értékteremtés alapját a helyi alapanyagokban és a sajátos technológiai képességben látja. Azaz a helyi anyagok alacsony bekerülési költségével és magas hozzáadott értékű helyi technológiák alkalmazásával kíván versenyképes gazdasági termelést elérni. Vízióját szülőfalujában, Vrinben saját településfejlesztő alkotómunkáján keresztül vizsgálhatta. A falu fejlesztését az 1980-as évek óta a Pro Vrin alapítványon keresztül az építész koordinálja, és elsősorban a mezőgazdasági termelésre, az élelmiszeriparra és a ffeldolgozásból származó építőipari termékekre építettek. A Vrin peremén felépített terményfeldolgozó, a húsüzem és a fűrészüzem építészetileg is jelentős alkotássá vált.²⁷ A termelési lánc visszaigazolta a vízió életképességét. A Vrinben előállított, speciális, magas minőségű élelmiszerek és a faipari termékek képesek voltak a falu gazdaságát dinamizálni és fenntartható pályára állítani. Az eredmények elismeréseképpen a település 1998-ban megkapta a Wakker-díjat az örökség védelméért, majd különböző európai fenntarthatósági díjakban is részesült a Lumnezia-völgy településeivel összefogva elért modellértékű eredményekért.

A TÁJ ESZTÉTIKÁJA

A záró tézisében az esztétika kérdését helyezi a középpontba. A bevezetőben a táj „esztétizálását” kritizálta. Elsősorban azt a tájlesztétikát kritizálta, amely urbánus pozícióból közelítve nosztalgikus jelentéstartalmakat társított a tájkép

²⁶ CAMINADA 2004.

²⁷ CAMINADA 2018a.

értelmezéséhez. Ugyanakkor az esztétikai megközelítést nem utasítja el, esztétikájának kiindulópontjaként a használatot jelöli meg.

Az esztétikai természettapasztalatok olyan elképzelt előfeltevéseken alapulnak, amelyeket az ember a természetbe belevetít. A „táj” kifejezés elidegenedett természetet jelent: emberi gondolatkonstrukcióról van tehát szó. Az ember eldönti, melyik tájat akarja. Ma a már meglévő tapasztalatok a tájformálásról szóló jövő-víziókká váltak.²⁸

Ugyanakkor a táj megművelésének technikája szükségszerűen esztétikai minőséget eredményez, amelyet érdemes megőrizni. Caminada szerint a táj megóvása elsősorban a felismerhetőség megőrzését jelenti. Azaz ebben a megközelítésében is a táj egyedi identitását eredményező tényezők megőrzésére, az identitásképp táji léptékű formai kivetülésére helyezi a hangsúlyt.

AZ ÖNÁLLÓSÁG ZÁLOGA: A TÁJMŰVELÉS KÉPESSÉGÉNEK MEGŐRZÉSE

Caminada kilenc tézise a vidék életképességének bizonyítására, a fenntartható települési létforma modelljének kialakítására tesz kísérletet. Az autonómia és az önellátás gondolata hagyományosan meghatározó elem a svájci identitásképpben. Ez egyszerre jelenti a gazdasági önrendelkezést, a katonai önvédelmet és a kötelező élelmiszer-tartalékolás fenntartását vészhelyzet esetére. Ugyanakkor az elmúlt békés évtizedek gazdasági fejlődéséből és a globalizációs folyamatokból adódóan a közéletben egyre több kritika fogalmazódott meg az autonómia költséges és kényelmetlen fenntartása miatt. Ehhez a vitához viszont a természet erőivel folyamatosan szembesülő, a lavinák, áradások esetében hetekig elzárt hegyvidéki települések valóban érdemi impulzusokat adhatnak. Számukra a készenlét állapotának fenntartása és az önellátás képességének megőrzése mindennapi szükséglet. Caminada autonómiafelfogása épp ezért a képesség megőrzését jelenti: a tájművelés kultúrájának és ezáltal az önellátás képességének megőrzését, amelyet a globalizáció pillanatnyi gazdasági racionalitása ellenére sem szabad feladni. Bár a kétezres évek közepén a Studio Basel kutatása globális perspektívából kritikusan szemlélhette a vidék krízisét, bő egy évtizeddel később a Covid és a háborús évek válsága rámutatott a globális ellátási láncok sérülékenységére

²⁸ CAMINADA 2004.

és az önellátás fontosságára. Caminada egy évtizeddel korábban megfogalmazott tézise igazolást nyert: a tájművelés képességének megőrzése továbbra is a helyi közösség és az ország önállóságának záloga.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- ANGÉLIL, Marc – HIMMELREICH, Jörg (2011): *Architekturdialogue: Positionen – Konzepte – Visionen*. Zürich: Niggli.
- Architecture and Urbanism Magazine (2015), (10). Online: <https://au-magazine.com/shop/architecture-and-urbanism/au-201510/>
- Architecture Office Gion A. Caminada from Vrin [é. n.]. *Baukobox*. Online: <https://baukobox.de/experten/75-gion-a-caminada>
- CAMINADA, Gion A. (1996): Stall Pius Caminada. *Orthos logos*. Online: <https://orthoslogos.fr/architecture/stall-pius-caminada/>
- CAMINADA, Gion A. (2004): Für eine starke Peripherie der Schweiz: Neun Thesen zur Gestaltung der Kulturlandschaft. *Werk, Bauen + Wohnen*, 91(10), 18–23.
- CAMINADA, Gion A. (2005): *Stiva da morts: Vom Nutzen der Architektur*. Zürich: GTA Verlag.
- CAMINADA, Gion A. (2018a): *Cul zuffel e l'aura dado*. Luzern: Quart.
- CAMINADA, Gion A. (2018b): *On the Path to Building: A Conversation about Architecture with Florian Aicher*. Basel: Birkhäuser.
- CAMINADA, Gion A. (2018c): Vesper Vrin. *La Biennale di Venezia*. Online: www.labiennale.org/en/architecture/2018/partecipants/gion-caminada
- CAMINADA, Gion A. (2022): *Orte schaffen XXVII. HS 2022. Konkrete Orte*. Online: <https://caminada.arch.ethz.ch/wp-content/uploads/2022/09/Semesterbeschrieb-HS22-Caminada.pdf>
- DIENER, Roger et al. (2006): *Switzerland: An Urban Portrait*. Basel–Boston–Berlin: Birkhäuser. Online: <https://doi.org/10.1515/9783034608664>
- El Croquis* (2021), (210–211).
- Geberit (2019): Casa Caminada. Fürstenu, Switzerland. *Architonic*. Online: www.architonic.com/en/project/geberit-casa-caminada/20131968
- Gion Caminada (2005). *Kunst Meran*. Online: <https://kunstmeranoarte.org/en/exhibitions/archive/gion-caminada-2.html>
- SPIER, Steven – TSCHANZ, Martin (2008): *Swiss Made: New Architecture from Switzerland*. London: Thames & Hudson.
- WETTSTEIN Domonkos (2012): Eltérő pozícióból. Urbanizáció és autonómia ellentmondásai Svájcban – Az ETH Studio Basel és Gion A. Caminada vitája alapján. *Utóirat*, 12(3), 22–27.